

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

արերը եկել, եկել ու լեռնացել են մեր ու Վարդանանց միջև:

Սակայն նրանք անզոր են այն անխորտակ ուժի հանդեպ, որ հազար ու բյուր թելերով կապում է մեղ Վարդանանց հետ:

Դարերի հեռակատարների մրայից մինչ այսօր է հնչում է ուժգին Ավարայրի ճակատամարտի որոտը: Այդ որոտը դարեր շարունակ արձագանք է գտնել: Հայոց լեռնաշխարհում, կոփել նրա ազատության ու անկախության ողին:

Հայոց ողջ պատմությունը հարուստ է ուազմական դրվագներով, ոյուց ազնամարտերով, բայց դրանցից և ոչ մեկը այնպես չի հուզել ու ալեկոծել դարեր հետո ապրողների սրտերը, ինչպես Վարդանանց հերոսամարտը: Մեղ հետ են եղել և մեղ հետ ու մեղնից անբաժան են Վարդանանք հար ու հավիտյան, այսօր էլ նրանք պահում են իրենց հերոսական անզուսպ խոյանքի կախարդանքը, ոգեշնչում, ազատության ու անկախության համար պայքարի մղում, բարձր գաղափարականության, անձնուրաց նվիրվածության օրինակներ տալիս: Նրանք էին, որ իրենց անմահ սիրազործություններով պաշտպանեցին մեր ինքնուրույնությունը, մեր լեզուն, մեր հավատը, մեր

Վարդան զորավար

մշակույթը: Վարդանանց պատերազմը՝ իր կրոնական բնույթով հանդերձ հանդիսանում էր հայ ժողովրդի ազատության, անկախության, ինքնուրույնության պատերազմ: Վարդանանք Տղմուտ գետի ափին վառեցին այն անմար ջահը, որ գարեր շարունակ լուսավորեց հայ ժողովրդի իր անկախության ու ազատության համար մղվող պայքարի ուղին: Ավարայրը հայ ժողովրդի գոյամարտի խորհրդանիշը, նրա կյանքի ուղենիշը դարձավ: Վարդանանց օրինակը հետագա դարերում հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումների ուղեցուց աստղը եղավ: Ընդհանրապես ծրագր մեր պատմության մեջ ոչ միայն տառերի գյուտի, գրականության, մշակույթի, այլ և հայ ժողովրդի գոյամարտի ուկեղարը հանդիսացավ: Հայ ժողովրդը իր պատմության ծանր փորձության միջտ էլ իր սիրազորով հայացքն ուղղել է դեպի անցյալը, դեպի անմահ Վարդանանք, ոգեկոչել նրանց, ներշնչվել նրանց հերոսական գործերով և ոգեորված մարտնշել իր ինքնուրույնության, իր ազգային մշակույթի ու իր հավատի անաղարտության համար:

Թրիստոնեության ընդունմամբ հայ ժողովրդը որդեգրեց արևմտյան առաջավոր կուտուրան և դարեր շարունակ մարտնշեց

ասիական խավարամոլության դեմ հանուն այդ կովտուրայի: Տղմուտի ափերին էլ այդ արևելքի ու արևմուտի կասաղի հողմերն էին, որ գոտեմարտի էին բռնվել. այդ արևելքն ու արևմուտին էին իրար դեմ հանդիման ելել հանձինս զրադաշտական Պարսկաստանի և քրիստոնեական Հայաստանի:

Հայաստանը քրիստոնյա աշխարհի ամենաարևելյան սահմանային երկիրն էր. քրիստոնեությունը մինչև աւասօր էլ նրանց արևելք շտարածվեց: Լինելով քրիստոնյա աշխարհի արևելյան առաջապահ միջնաբերդը՝ Հայաստանը դարեր շարունակ ենթարկվեց բազմաթիվ գրուների թե զրադաշտական Պարսկաստանի և թիւ իսլամական արևելքի կողմից. բայց հայ ժողովորդու շսոսկաց, շընկճվեց և չնայած արևմտյան քրիստոնյա նենդ հարևանի դավերին՝ չհրաժարվեց իր որդեգրած արևմտյան կովտուրայից, այլ պատվար հանդիսանալով քրիստոնյա աշխարհի համար՝ իր փորձության խան ուսին քանիցս բարձրացավ մինչ Գողովթա, խաչվեց, հարություն առավ, մեծ արհավիրքների բոլից անցավ սակայն պահպանեց ազտության, ինքնուրության համար մարտնչելու իր ողին: Շնորհիվ այդ աննկուն ոգու և անխորտակ կամքի նա կարողացավ զրադաշտական և ապա մահմեղական շրջապատի պայմաններում դարեր շարունակ քրիստոնեության գրոշը բարձր ծածանել Հայկական բարձրավանդակի վրա, և այդ այն պահուն անգամ, երբ զրադաշտական հզոր Պարսկաստանը, որը ամեն կերպ շանաց քրիստոնեությունը Հայաստանից դուրս վանելով մազդեզականությունը պատվաստել հայերին, անզոր գտնվեց կասեցնելու արաբացիների արշավանքները ու նրանց հարածների տակ տեղի տալով՝ 7-րդ դարում ստիպված եղավ ընդունելու իսլամը, մինչդեռ հայերը ոգեշնչված Վարդանանց օրինակով արաբներին ստիպեցին հրաժարվելու իսլամը Հայաստանում տարածելու իրենց մտադրությունից: Այդ տեղի ունեցավ Ավարայրի ճակատարմից 200 տարի հետո, երբ Սասանյան Պարսկաստանը պարտություն կրեց արաբներից և Հազկերտ. Գ որմզդական հուրն առնելով Հնդկաստան փախավլ Որպես քրիստոնյա աշխարհի տուաջապահ ամրոց, Հայաստանը դարեր շարունակ կովախնձոր է հանդիսացել պարսկական և բյուզանդական աշխարհակալների համար. Պարսկաստանը ձգտել է Հա-

յաստանը ստրկացնելուց, կլանելուց հետո արշավել դեպի արևմուտք, սակայն հայերը շատ հաճախ ձախող էին նրա այդ մտադրությունը:

***

Քրիստոնեության ընդունումը և նրան հաջորդող տառերի գյուտը խոշոր քաղաքական նշանակություն ունեին. Հայաստանը այդ երկու կարևորագույն ակտերի միջոցով ձգտեց դուրս գալ շրջապատի պարսկական ազդեցությունից և լինել անկախ, ինքնուրույն ու զարկ տալ իր սեփական աղքալին մշակությին: Պարսիկները, որ ուշի ուշով հետևում էին Հայաստանում տեղի ունեցող այս իրադարձություններին և քրիստոնեության ընդունմամբ հայերի Բուլանդիայի կողմը հակվելուն, հարձակման անցան՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել հայ ժողովրդի քաղաքական ու մշակությին այդ ինքնուրույնությունը: Պարսիկները իրենց գենքն առաջին հերթին ուղղեցին քրիստոնեության դեմ, որի վերացմամբ ու զրադաշտական կրոնի պատվաստմամբ հարավոր կլիներ հայերին կտրել արևմտյան քաղաքակրթությունից, ձուկել պարսիկների հետ ու այսպիսով ոչնչացնել քրիստոնյա աշխարհի արևելյան առաջապահ միջնաբերդը և հեշտացնել արևմուտքի գարվելիք աշխարհակալական պատերազմները: Այսպիսով պարսկա-հայկական իր բնություվ կրոնական պատերազմը հիմնականում ուղղված էր հայ ժողովրդի ինքնուրույնության, անկախության, ազգային մշակութիւն ինքնատիպ զարգացման դեմ:

Հայ ժողովրդի քաղաքական ու մշակության գործիչները լավ ըմբռնելով քրիստոնեության դեմ ուղղված պարսկական քաղաքականության իսկական նպատակները և կանխագուշակելով նրա մահացու հարվածների հետեանքները, ծառացան պարսկական այդ քրիստոնահալած քաղաքականության դեմ. նրանց այդ ըմբռությունների վեցակերպ համաժողովրդական բնությունացավ ու հանգեց համազգային զինված ապատամբության:

Ավարայրի ճակատամարտում ամենափայլուն կերպով դրսուրվեց համաժողովրդական այդ ըմբռությունը և հանդիսացավ քախտորոշ հայ ժողովրդի հետագա դարերի պատմության համար որպես ազատական շարժման խիզախ օրինակ:

Ավարայրի ճակատամարտը նախապատրաստվել էր դեռ Սահակ-Մեսրոպի խա-

զաղ մշակութային գաղափարական պայքարով։ Վարդանանց Ավարայրը մղող ուլժը, գաղափարը, դա հայ ժողովրդի ինքնուրույն լինելու, անկախ ապրելու ու ստեղծագործելու գաղափարն էր։ Վարդանանց պատերազմի օրերին այդ գաղափարն էր, որ դարրնեց հայ ժողովրդի բոլոր զանգվածների միասնականությունը։ Հայ գյուղացիությունը իր վրա վերցրեց այդ գոտեմարտի ծանրությունը։ Հայ հոգևորականությունը, որ նախաճախնդիր էր իր ազգի ինքնուրույնության, այդ գաղափարական, ազատագրական պայքարի ոգեշնչողն ու գործոն մասնակիցը եղավ։ Հայ հոգևորականությունը հայրենիքին սպառնացող վտանգի այդ օրերին եկեղեցիները անառիկ բերդերի, իսկ խաչը հատու սրի վերածելով հանդիսացավ համախմբող, առաջատար ուժ, մինչդեռ հայ նախարարները, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ երկրներանքի, վարանման մեջ ընկնելով երկպառակության ուղին բըռնեցին։

Վարդանանց գյուղազնամարտը, որը տեղի ունեցավ 451 թվին, Ավարայրի դաշտում, Տղմուտքետի նվիրական ափերին, անմահության փառապսակ հյուսեց Վարդանանց զորավարաց և 1036 վկայից համար։

***

451... անմոռաց տարեթիվ։

Ահա Հայոց լեռնաշխարհի ճամբանեցով, ոլորապտույտ լեռնային արահետներով, անդնդախոր ձորերի ծերպերի վրալից, խորը կիրճերի միջով արագ սլանում են հեծյալ ու հետիոտն սուրճանդակները։ Քաղաքներում, ավաններում, վանքերում, մենաստաններում, պալատներում ու խրճիթներում հնչում է մոտալուս փոթորկի, ահեղ

պատերազմի ահազանգը.... Հայրենիքը վրատնգի մեջ է, թշնամին սպառնում է նրա գոյությանը։

Լեռնակատարներից վար գահավիժող ձնահյուածերի նման իրենց ճանապարհին արագ աճելով մարդկային հեղեղն Հայոց աշխարհի բոլոր ժայրերից հորդում է ղեպի Վասպուրականի Արտազ գավառի Շավարշան գյուղի առջև տարածված Ավարայրի դաշտը. այդտեղ են շտապում հեծյալ ու

հետեակ, աղեղակիր, նիզակաղեն, վահանակիր զինվորներն ու գյուղացիները. այդտեղ է շտապում հայ հոգևորականությունը խաչը մեկ՝ սուրբ մյուս ձեռին. Ավարայրում են ահա արժանահիշատակ Հովսեփ կաթողիկոսը, անմոռաց Ղեռնդ երեցը և այլ բազում հոգևորականներ. Ավարայր են եկել Հայոց աշխարհի նախարարներն ու իշխանները։ Սպառնացող ընդհանուր վտանգի հանդեպ խաչն ու սուրբ ամուր դաշինք են կռել ու ծառացել բռնության դեմ. ավետարանն ու վահանը համահավասար մարտիկների կրծքները զարդարող զրահ ու պաշտպան են դարձել։

Այստեղ է Ավա-

րայրի հոգին, հազար ու բյուր երգ ու գովիթի արժանացած, համաժողովրդական ապստամբության ոգեշնչող ու կազմակերպիչ, հայ ժողովրդի ազատության ու անկախության համար մղվող պայքարի անձնազո՞ւ առաջնորդ, սիգապանծ, քաջ ու արի Վարդան Սպարապետը։

Ավարայր էին հավաքել «վարսուն և վեց հազար այր ընդ նեծեալ և ընդ նետնակ»։ Ավարայր էին փութացել նաև մարտիկներից շատերի հարազատները Եկան ի դաշտ Շավարշան նաև «կուսանք Հայոց նոր շուշան», ինչպես նաև «տիկինայք փափկասուն

Վեռնդ Երեց

Հայոց աշխարհին», որպեսզի իրենց ամուսինների, եղբայրների ու հարազատների հետ միասին պայքարեն հայրենիքի համար:

451 թվի Հունիսի 1-ի ուրբաթ օրվա գիշերը արտասովոր ժմորով էր լցվել Ավարայրի դաշտը. ծիերի սմբակների դոփյունը, հրեղեն երիվարների վրնչոցը, գեներերի շաշումը, մարդկանց աղաղակները միախառնվելով խայրել էին Տղմուտ զետի ձախը. Տղմուտը կարծես թե ահարեկված երկու հզոր ուժերի մոտալուտ բախումից, պապանձվել ու սրտատրով սպասում էր ահեղ մարտի ելքին: Լուսինը ամպերի տակից ամոթխած նայում էր Ավարայրին: Տղմուտ գետի ափերին բանակ էին զարկել երկու հզոր ախոյաններ.— պարսկական երեք հարյուր հազարանոց կանոնավոր բանակը՝ վստահ իր թվական գերակշռության ու սպառազինության վրա և վաթսում և վեց հազարանոց հայոց ժողովրդական բանակը՝ վստահ իր քաջերի աննկուն, ազատասեր ոգու, նրանց մարտնչելու անձնութաց պատրաստակամության և իրենց արդար գործի վերջնական հաղթանակի վրա:

Կես գիշեր է. Հայոց բանակում բոլորն էլ արթուն են: Տղմուտի ափին կես գիշերվա հանդիսավոր խորհրդավորության մեջ Ղեռնդ երեցը պատարագ է մատուցում և հաղորդություն տալիս զորքին ու զորական ներին. Ավարայրի դաշտը վերածվում է սրբավայրի. մեծ հայրենասեր քահանան օրհնում է այն հողը, որը մի քանի ժամից հետո պիտի ցողվի իր ու իր զինակիցների արյունով. տիրում է խորին լություն. գետի մյուս ափին քնած է պարսկական բանակը: Լուսինը ամպերի տակից մերթ ընդ մերթ հայտնվելով ակնապիշ նայում է այդ վեհ ու սպառեցուցիչ տեսարանին: Հայոց բանակի մարտիկները կանգնած են գլխարաց. Ավարայրի մեղմիկ զեխուռը շոյում է նրանց ղեմքը, հարդարում վարսերը կենտրոնում կանգնած է Ղեռնդ երեցը՝ խաչը ձեռքին բարձր պահած. գիշերային զով ողի մեջ տարածվում են նրա մարգարեական խորքերի խրոխ ու առնական հնչյունները. «Մեղքենք, թէ մենենենք, մեզ կեանք է ըսպասում»:

Շարքերը ավելի են սեղմվում, խտանում. բոլորի սրտերը այեկոծվել են սկսում. խոսում է Սպարապետը, գիշերվա անդորրի մեջ նրա ճառը հնչում է որպես մխրագոռնության մղող հաղթական մի քայլերդ. «...Արդ, աղաշեմ զձեզ, ով քաջ նիզակակից իմ, մանաւանդ զի քաղում ի ձենց

լաւագոյն կը հան զիս արուրեամբ, և ի զահու ի վեր բայ հայրենի պատոյն... Մի երկուցեալ զանգիտեսցով ի բազմութենէ հերանուացն, և մի յահազին սրոյ առն մահկանացուի զրիկունս դարձուացով զի երէ տացէ: Տէր յաղորութին ի ձեռս մեր, սատակեսցով զօրութինս նոցա, զի բարձրացի կողմն նշմարտութեան և երէ հասեալ իցէ ծամանակ կենաց մերոց սուրբ մահիամբ պատերազմիս ընկալցու խնդութեամբ սրափի...»:

Ի պատասխան Սպարապետի ճառի թրնդում է նրա արիասիրտ բանակի «Պատրաստ ենք ամենայն փորձնեանց» խրոխտ գոշումը:

Ավարայրումն է նաև եղիշե վարդապետը, Ավարայրի գիտունակը», որը իր հոյակապ երկով անմահացրեց Վարդանանց. նա եկել էր իր հայրենասիրական, հրաշումն. ջերմ ու պատկերավոր ճառերով հրդենելու հայ քաջերի սրտերը, նա եկել էր իր քաղցրախոս քնարով ներշնչելու նրանց, որ «Մանու իմացեալ ման է, ման իմացեալ անմահութին է»: Նա եկել էր ականատեսի իր գոշով հայ քաջերի դուցազնամարտի անմահ պատմությունը հյուսելու:

Լուսաբացը մոտ էր. արևելքը սկսել էր շառագունել: Արյաց բանակում սկսվեց իրարանցումը. ամենուրեք վառվում էին ատրուշաններն ու խարույկները. սկսվեցին կրակի պաշտամունքի արարողությունները. պարսից բանակի ամբարտավան հրամանատար Մուշկան նյուտալավուրտը կոչ էր անում զորքին ու զորականներին քաջությամբ! կովելու:

Ակսվեց պատմական ճակատամարտը. Ավարայրը կաս կարմիր ներկվեց հայ քաջերի արտունով! Հայոց փոքրաթիվ բանակը շահնեց մարտը, բայց չպարտվեց էլ:

Ավարայրը մի կայծ, նախերգանք հանդիսացավ մի մեծ հրդեհի, որն իր բոցերի մեջ առավ ողջ կեռնահայտանը:

Վարդանի նպատակն էլ հենց այդ էր. նա պատրանքը չուներ Ավարայրի դաշտում՝ մի բուռն հայ անձնուրաց քաջերի միջոցով՝ պարտության մատնել պարսից կանոնավոր, թվական գերակշռություն ունեցող, սպառագեն բանակին: Ավարայրի ճակատամարտը անհրաժեշտ էր ժողովրդական լայն զանգվածների սրտերում բըրսուտության հուրը բորբոքելու համար: Վարդանանք զնհվեցին պարտության մատնելով թշնամում իր նըր պատակների իրագործման մեջ: Ավարայրից հետո կեռնահայտանի անմատչելի վայ-

բերում պայքարը շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ պարսիկները ստիպված ետ կանգնեցին զրադաշտական կրոնը հայերի շնորհն փաթաթելու իրենց մտադրությունից. այսպիսով շնորհիվ վարդանաց հայ եկեղեցին, հայ լեզուն, հայ մըշակույթը զերծ մնացին պարսկական բրոնադատումից:

***

1495 տարի է անցել Ավարայրի ճակատամարտից հետո. մենք ընդուազ մոտեցել ենք արքեն Վարդանանց համագալին տոնի 1500-ամյակի կատարմանը:

1495 տարի շարունակ հայ եկեղեցին խնկով ու կնարուկով տռնում է Վարդանաց զրուարաց և 1036 վկայից տոնը ու փառարանում հանուն եկեղեցու ու հավատի համար եահատակվածների հիշատակը:

Դժվար է պատմության մեջ նշել որեէ դեպք, երբ ճակատամարտում պարտության մատնվածները իրենց մահվանից հետո դարեր շարունակ մեծարվեն և սրբերի շարքը դասվեն այնպես, ինչպես Վարդանանք:

Դարեր շարունակ հայ գուսանները, ապա դրչի հայ վարպետները մեծափառ ձոներով հավերժացրին Վարդանանց հիշատակը և ինքնարուս զգացմոնքներով իր տողեր նորմիրելով նրանց՝ հետագա սերնդներին խանդավառեցին Ավարայրի սրբազն խորհրդով:

1495 տարվա ընթացքում հայ ժողովուրդը շատ Ավարայրներ է ունեցել և իր կյանքի փոթորկու ու ալեկոծ օրերին, ծանր մաքառման ժամերին միշտ իր հայացքը հառելով դեպի փառավոր անցյալը, ոգե-

վորվել է Վարդանանց սխրագործություններով ու բարձր պահած ազատության դրոշը բազմաթիվ հերոսամարտեր մղել նոր բրանականների զեմ:

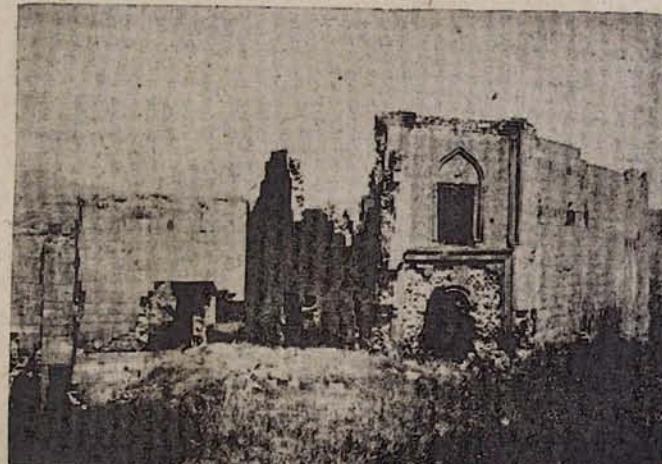
Դարեր շարունակ բազում արհավիրքների բովից անցնելով հայ ժողովուրդը շառակաց, շուսալբովից ու պայծառ ապագայի ակնկալությամբ ծառացավ բոլոր տեսակի պատությունների հանգեցի:

Դարեր եկան, դարեր անցան, բայց հայ ժողովուրդը, ինչպես Արարատը, անսասան մնաց ու հասավ իր պատմության նոր, լուսաճանչ դարագիւին, Սովետական դարագիսին:

Քսաններորդ դարում ֆաշիստական Գերմանիան, հին զրադաշտական Պարսկաստանի նման, ցանկացավ իր ռեակցիոն-հետադիմական դավանանքը՝ ֆաշիզմը փաթաթել առաջավոր մարդկության վզին. և երբ ամբողջ աշխարհին սպառնացող ֆաշիստական այդ վտանգի զեմ պայքարի ելան ազատատինչ ժողովուրդները, ապա հայ ժողովուրդի պանծալի զավակները ֆաշիստական Գերմանիայի զեմ մղվող պատերազմում իրենց անսման սխրագործություններով հայոց նորագույն պատմության էջերը զարդարեցին ուզմական նոր դրվագներով և ապացուցեցին, որ իրենց նախնիքների քաջարի Վարդանանց ոգին անմեռ է:

Վարդանանց օրինակը ոգեշնչել ու ոգեշնչում է այսօր աշխարհի բոլոր ծայրերը ցրված հայերին, որոնք ձգտում են համախմբվել իրենց հայրենի օջախի շուրջը, արթել անկախ ու ինքնուրուցն և զարգացնել իրենց ազգային մշակույթը:

1.

Պարունաց պալատի ավեր ակներն Անիում (ԺԳ դար)